

חידודי לשון "מוגרשים" בשירת רבי רפאל אהרן מונסוניגו

ר' משה אבן עזרא אומר: "המאמר אם כיסית אותו בלבוש ההשאלה ושמת עליו הוד הסודות והרמזים תִּפֶּה רקמתו" (כתאב אלמחאצרה ואלמדאכאה, דף 118 ע"ב).¹ ההשאלה, הסוד והרמז הם עצם מעצמיו של החידוד הלשוני; תוכו שאול, ברו הוא הסוד והרמז, וכל כולו כמראה איש המגלה טפח ומכסה טפחיים. ובאין פיו ולבו שווים, אפשר שיוטלו בו גרשיים להזהיר כקריצת העין מפני לשונו הכפולה. כידוע, הגרשיים בשירה ובפיוט הצפון-אפריקניים מסייעים להבלטת האמצעים האמנותיים:² הם באים במילים העשויות ראשי תיבות, כגון הצירוף כמ"ו ה"ר (=כבוד מורנו הרב) המשמש כדימוי לדמות המתוארת – כך נראה למשל ב"ידיד האל ואוהבו" לר' דוד חסין³ וב"הכוני קורות הזמן" לר' שלמה חלואה;⁴ הם באים בגימטריות, כמו למשל בצירוף שנת נגר"ש (=שנת תקנ"ג) המרמז על מאורע היסטורי – כך ב"שופט צדק מלך רם כביר" לר' שלמה חלואה;⁵ הם משמשים

- * תודות לפרופ' אפרים חזן ולפרופ' בנימין בר-תקוה על שקראו את הדברים והאירו את עינינו בהערותיהם החשובות.
- 1 כך מתרגם ב"צ הלפר, שירת ישראל, ליפציג 1924, עמ' קס. ובתרגומו של א"ש הלקין: "והחבור, כאשר מכסה אותו לבוש ההשאלה ועודה אותו בעדי הכינוי והרמיזה, רקמת משיח מתנאה". ראה ספר העיונים והדיונים לרמב"ע, ערך הגיה ותרגם בצירוף הערות אברהם שלמה הלקין, ירושלים תשל"ה, עמ' 225. למראה המקום בכתאב אלמחאצרה ואלמדאכאה, כ"י אוקספורד 1974, ראה אצל הלקין, עמ' 224 (בנוסח הערבי).
 - 2 ראה א' חזן וד"א אלבאז, תהלה לדוד: קובץ שירתו של רבי דוד בן חסין זצ"ל, פייטנה של יהדות מרוקו, לוד תשנ"ט (להלן: תהלה לדוד), עמ' 129–130.
 - 3 ראה תהלה לדוד, עמ' 591, שיר קפד, שו' 17.
 - 4 ראה י' שיטריט, שירה ופיוט ביהדות מרוקו, ירושלים תשנ"ט (להלן: שיטריט, שירה ופיוט), עמ' 243 שו' 35.
 - 5 ראה שם, עמ' 219 שו' 3.

בשמות אותיות המהוות חלק ממילות הטור השירי, כמו למשל בפיוט "חנת עטרת זיין ה"א ביי"ת" (=זהב) לר' פרגי שוואט;⁶ עוד הם באים לציון הארכה בקריאה ובזמרה, כגון ונגרי"ם בפיוט "שיר השירים לאל תמים דעות" לר' דוד חסין;⁷ וכמו כן תפקידם להבליט שימוש מיוחד במילים ובצירופי לשון. לדוגמה, בטור השירי "בורא כל בחכ"מה בתבו"נה ומזימה" הפייטן מרמז לספירות חכמה ובינה (ראה "ארך אפים מקור חיים" לר' אברהם בן שלמה אבן מוסה);⁸ ובשיר "לכבוד חתן מקל תפארה" לר' יעקב בירדוגו הפייטן נאחז בכתוב המקראי "צפרה אשת משה" (שמות יח 2) ואומר: "כלה נאה... את שפור"ה אשת משה" (בחילופי צד"/ש"ן) לרמז על שם הכלה ולשבת את יופייה.⁹

הקובץ "נאות מדבר" לר' רפאל אהרן מונסוניגו¹⁰ (1760–1840) מפאס מחזיק שמונים ושלושה שירים ופיוטים מפרי עטו,¹¹ והם משופעים בחידודי לשון מוגרשים. הגרשיים באים מעל המילים, ועיקר כוונתם היא להפנות את השומת הלב לשימוש המיוחד שהפייטן עושה במילים או בצירופי הלשון המסומנים. כמקובל מונסוניגו נאחז במילים ובביטויים מוכרים הלוקחים מאוצר הספרות היהודית (לעתים קרובות הוא עורך בהם שינויים קלים) ויוצר צירופים בעלי משמעות חדשה, תוך שהוא סומך על מטען הידע של הציבור ועל דמיונו היוצר. למשל, בטור השירי "ארז ברוש תדהר הוא סוב"ר הָרְזִי"ם ושר בית הַזֹּהֶר"ר" (70, שו' 15) רשב"י מכונה סוב"ר הרזי"ם על פי "שבר ארזים" (תהלים כט 5) ושר בית הזוה"ר על פי "שר בית הסהר" (בראשית לט 21) בשל דמותו המיסטית והמסורת המייחסת לו את ספר הזוהר.

בין חידודי הלשון המוגרשים המשובצים בשיריו ובפיוטיו של מונסוניגו ניתן למצוא לא מעט צורות מוכרות, השגורות בשירה הצפון-אפריקנית אצל יוצרים בני

6 ראה א' חזן, שירי פרגי שוואט, ירושלים תשל"ו (להלן: חזן, פרגי שוואט), עמ' 226, שיר פג, שו' 1.

7 ראה תהלה לדוד, עמ' 577, שיר קעח, שו' 6.

8 ראה א' חזן, השירה העברית בצפון אפריקה, ירושלים תשנ"ה, עמ' 323 שו' 10.

9 ראה שם, עמ' 258, שו' 2.

10 מונסוניגו – ביו"ד אחת, כך הוא חותם את שמו בכתובות שבראשי שירים ופיוטים, וכך נמצא גם באקרוסטיכון. על האיש ופועלו ראה ת' לביא, "ר' רפאל אהרן מונסוניגו – האיש ויצירתו השירית", פעמים 104 (תשס"ה), עמ' 97–111; וראה שם ביבליוגרפיה נוספת בנושא.

11 כתב היד נמצא בידי הרב משה עמאר. עבודת דוקטור על יצירתו השירית, ראה ת' לביא, בחינות ספרותיות בנאות מדבר לר' רפאל אהרן מונסוניגו, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"ג. למראי המקומות בדוגמות הנזכרות להלן, אשר לקוחות משירתו, היעזר במפתח הפיוטים המובא בסוף המאמר, בנספח.

זמנו ואצל קודמיו. למשל, "צר"י נצבים" (24, שו' 15) על פי "שרי הנצבים" (מלכים א ט 23) בדומה ל"צרי"ם הנצבים" אצל דוד חסין;¹² "רב חנ"ה" (57, שו' 39) בדומה ל"רב חנ"א" אצל חסין;¹³ "כמו חֲלָאִים" (19, שו' 3) על פי "כמו חֲלָאִים" (שיר השירים ז 2), וכמוהו ר' רפאל משה אלבאז¹⁴ אך בלא גרשיים. ועוד, מונסוניגו מעמיד פיוט שלם ("אהה עלי כי נקף", פיוט 22) על שמות טעמי המקרא וסימני הניקוד הנזכרים ב"לוח הזרקה" נוסח ספרד, בדומה לר' פרג'י שוואט ("פלאך קוית"), ר' שמואל אלבאז ("וי כי חזקה האמה") ור' עמרם בריהודה אלבאז ("קודר הלכתי"),¹⁵ אך בניגוד להם הוא מסמן את רוב השמות בגרשיים. כמו כן הוא משבץ שמות טעמים אי-פה אי-שם בכמה מפיוטיו בדומה לפייטנים אחרים, כגון "שופר" הולך תביר" אצל דוד חסין¹⁶ וכגון "שופר הפוך" ו"תביר" אצל חלואה, אך בלא גרשיים.¹⁷ מקצת חידודי הלשון שבשירתו מוכרים גם בטקסטים שאינם שיריים; למשל, "שר בית הזוהר" (70, שו' 15; 62, שו' 24).¹⁸

אף על פי שמונסוניגו מרבה לסמן את חידודי הלשון בגרשיים, נמצא בשיריו שימוש חוזר במילים ובחלקי צירופים גם בלעדיהם.¹⁹ למשל בטור השירי "פני

- 12 ראה תהלה לדוד, עמ' 462, שיר קכו, שו' 58.
- 13 ראה שם, עמ' 456, שיר קכג, שו' 13.
- 14 ראה מ' נורי, "קינה ומקרא: השיבוץ המקראי ביקול בוכים" למשורר הרב רפאל משה אלבאז, בתוך ב' ברתקוה וא' חזן (עורכים), מסורת הפיוט ג, רמת גן תשס"ב (להלן: נורי, קינה ומקרא), עמ' 157–182, ולענייננו ראה עמ' 170.
- 15 "פלאך קוית" – ראה חזן, פרג'י שוואט, עמ' 95–97; "וי כי חזקה האמה" – ראה ש' אדרי, פיוטי רשות לקדיש במורשת השירית של ר' שמואל בר יהודה אלבאז על רקע מנהגי שילוב הפיוטים בתפילה ביהדות מרוקו, עבודת גמר, אוניברסיטת בראילן, רמת גן תשנ"ח, עמ' 207–209; "קודר הלכתי" – ראה ח"ר שושנה (מהדיר), אעירה שחר, א-ב, באר שבע תשמ"ג, עמ' שכב-שכד. על השימוש בלוח הזרקה בפיוטים אלה ראה ר' משיח ות' לביא, "זרקה מקף שופר הולך סגולתא": לוח הזרקה נוסח ספרד בפיוט מאת ר' רפאל אהרן מונסוניגו", לשוננו סא (תשנ"ח), עמ' 61–71.
- 16 ראה תהלה לדוד, עמ' 474, שיר קלב, שו' 10.
- 17 ראה שיטרת, שירה ופיוט, עמ' 211 שו' 18.
- 18 השווה שו"ת חיים שאל א, סימן מח. על חידודי לשון בטקסטים שאינם שיריים ראה ש' שרביט, "חידודי לשון בספרות השו"ת", בתוך א' שורצולד וי' שלזינגר (עורכים), ספר הדסה קנטור, רמת גן תשנ"ו, עמ' 238–250; ש' שרביט, "שעשועי לשון בספרות הרבנית", בתוך א' בן-דוד וי' גלוסקא (עורכים), מחקרים בלשון העברית ובמדעי היהדות, ירושלים תשס"א, עמ' 245–258; נורי, קינה ומקרא, עמ' 168.
- 19 על השימוש בגרש ובגרשיים בחידודי לשון וגם על אי-עקיבות בסימונם ראה נורי, קינה ומקרא, עמ' 167.

אלימלך מקף שׁוֹפֵר הוֹלֵךְ” (73, שׁו’ 18), הלקוח משיר שנכתב לכבוד ר’ יהודה נחמד, משד”רי ארץ ישראל, הוא מדמה את השליח ל”שופר הולך” הסובב בין קהילות הגולה ומביא אליהן קולות מארץ הקודש, והגרשיים באים לרמוז לשם הטעם שופר הולך (=מונח), הנזכר בלוח הזרקה נוסח ספרד. לעומת זאת בקינה לט’ באב נמצא “עד אשר זרקא מקף שופר הולך סגולתא” (22, שׁו’ 2) בלא גרשיים, אף שהדי האסון והשבר עולים משמות טעמי המקרא. דוגמה נוספת: בטור השירי “לו אהללה בְּשֵׁם פּוֹעַל מְלָה” (73, שׁו’ 11) מרמזות המילים המוגרשות לחלקי הדיבר שהם מונחים דקדוקיים, וכד בכד כוונתן להלל את השד”ר ב”פרסום”, ב”מעשה” וב”דיבור”. לעומתו בטור “ניכר בשם פועל ומל”ה” (42, שׁו’ 10), הלקוח משיר לכבוד ברית מילה, באים הגרשיים מעל המילה מילה בלבד, לציין את כפל המשמעות “ברית מילה” ו”מילת דיבור”. ואולם בעוד שבסימון הגרשיים יש משום ביטוי מפורש לרצונו של המחבר להפנות את תשומת הלב לשימוש המיוחד, לא נוכל לדעת אם בהיעדרם יש “אמירה” כלשהי או השמטה בהיסח הדעת. הואיל וכך, בחרנו לעסוק בצורות המוגרשות בלבד.

בחינה סטטיסטית פשוטה באשר לתפוצתם של חידודי הלשון המוגרשים מעלה, כי מונסוניגו משתמש באמצעי אמנותי זה בלמעלה ממחצית שיריו ופיוטיו.²⁰ בסך הכול נמצאו 203 מילים מוגרשות (=1.7% מכלל המילים בשיריו), והן מהוות 141 ערכים שונים. מקצת המילים המוגרשות מופיעות יותר מפעם אחת, מקצתן מצטרפות זו אל זו לכדי צירוף לשוני, אך רובן עצמאיות ומופיעות פעם אחת בלבד. חידודי הלשון המוגרשים בשיריו ובפיוטיו של מונסוניגו הם מסוגים שונים:²¹ שלרשים ושמונה ערכים (=27%) מיוסדים על שינויים בהגיית עיצורים ותנועות. דוגמות:

- “ארז ברוש תדהר / הוא סוֹבֵר הַרְזִי”ם” (70, שׁו’ 15), על פי “שבר ארזים” (תהלים כט 5) – “סובר הרזים” (בחילופי ש/ס ו-א/ה) הוא כינוי לרשב”י. חילופי הגיים נמצאו לרוב בעיצורים השורקים שבאופן ביצועם אין הבחנה פונטית ברורה בהגייה הצפון-אפריקנית שבפי הפייטן.²²
- “הוא נגיד ומצוה / מבחר גְּבִינִי”ו” (55, שׁו’ 16), על פי “במבחר קברינו”

20 ב-48 שירים מתוך 83 המצויים בקובץ “נאות מדבר” (=58%).

21 עוד על סוגים של חידודי לשון בכלל ובשירה צפון-אפריקנית בפרט ראה נורי, קינה ומקרא, עמ’ 167-171, וכן עמ’ 173-176, וראה שם ביבליוגרפיה נוספת בנושא.

22 לעניין החילופים בעיצורים השורקים ראה למשל מ’ בראשר, מסורות ולשונות של יהודי צפון אפריקה, ירושלים תשנ”ט, למשל בעמ’ 349-351, וראה שם ביבליוגרפיה נוספת בנושא.

(בראשית כג 6) – והחליף כאן במתכוון קברים בגברים (קו"ף בגימ"ל) על יסוד הביצוע הפונטי ($[gv] < /qv/$).

• "אהל שכן באדם משכן שְלִי"ו" (33, שו' 24), "מקדש השם משכן שְלִי"ו" (75, שו' 12) – שְלִי"ו פירושו (1) משכן ה' בשלה (על פי תהלים עח 60); (2) שָׁ + לוּ, והיא מילית השייכות בכינוי הנסתר. הגייתן זהה משום היעדר ניגוד בין i ל e- בהגייה הצפון-אפריקנית שבפי הפייטן.²³

שלושים ושישה ערכים (=25%) מיוסדים על שמות בהוראתם המילולית (שמות אנשים ומקומות ושמות סימנים ומונחים).²⁴ דוגמות:

• "להציל לו מרעתו / לבני חֶבְרֹן וּבְרִיעַ"ה לעזרה" (28, שו' 21), על פי במדבר כו 45 – חבר ובריעה הם מבני אשר, והכוונה כאן לחברים ורעים.

• "רוש ולען ומרה / מעמה תִּרְיִי טַעַמִּי"ן" (22, שו' 19) – תרי טעמין הם טעם מקראי הנזכר בלוח הזרקה נוסח ספרד (=מירכא כפולה), וכאן כוונתו שתי סיבות. עשרים ותשעה ערכים (=21%) מיוסדים על רב-משמעות מילונית. דוגמות:

• "הן שפתי בְּמִדְבָּר / תעו לא יכלו דבר" (18, שו' 27), על פי "תעו במדבר" (תהלים קז 4) – מדבר כאן היא דר-משמעית, ומתבארת הן כ"שימון" הן כ"דיבור".

• "גם בְּרַגְלֵי מוֹעֵדְךָ / אל תבוא רננה בו" (21, שו' 22), על פי משלי כה 19 – הפייטן מכוון הן ל"רגל כושלת" הן ל"רגל ומועד".

שמונה עשר ערכים (=13%) מיוסדים על שימוש מטפורי.²⁵ דוגמות:

• "כי הלבישך בְּגָדֵי יֵשַׁע" (45, שו' 10), על פי ישעיהו סא 10 – בגדי ישע הם בגדי פאר, ומשמשים כאן כינוי לציצית ותפילין.

• "כתב לה קֶשֶׁר מוֹכְסִי"ן / למצוא לה סיבת עלית" (22, שו' 25), על פי שבת עח ע"א – קשר מוכסין הוא שטר חוב שנפרע, וכאן כתב שחרור מהגלות.

23 לעניין ביצוען הפונטי של תנועות אלה ראה בראש, שם, למשל בעמ' 341.

24 על השימוש בשמות עצם פרטיים בהוראתם המילולית ראה ד' ילין, תורת השירה הספרדית, ירושלים תשל"ח, עמ' 275–278; ח' שירמן, תולדות השירה העברית בספרד המוסלמית, עדכן והשלים ע' פליישר, ירושלים תשנ"ט, עמ' 51–52. עוד ראה א' חזן, "דימויי שיר באותיות בתנועות ובטעמים", מחקרים בלשון ב-ג (תשמ"ז), עמ' 367–375; R. Mashiah, "Names of Accents and Diacritical Punctuation Signs in Poems by North African Jewish Poets", *Sefarad* 62/2 (2002), pp. 349–368, esp. 356–361

25 על השימוש המטפורי בשיבוצי לשון ראה א' חזן, תורת השיר בפיוט הספרדי לאור שירת הקודש של ר' יהודה הלוי, ירושלים תשמ"ו, עמ' 242–247.

אחד עשר ערכים (=8%) מיוסדים על קריאה כפולה של הומוגרפים. דוגמות:

• "נפשי כמו תּוֹלָאִים / כתותי מכתת צעור"א" (19, שו' 3), על פי "כמו תּוֹלָאִים מעשה ידי אמן" (שיר השירים ז 2) – תּוֹלָאִים הם תכשיטים, והסב כאן לתּוֹלָאִים מלשון חולי.

• "רב שְׁרִי"הָ שר מנוחה" (47, שו' 20), על פי "וְשְׁרִיהָ שר מנוחה" (ירמיהו נא 59) – והסב שְׁרִיהָ לשְׁרִיהָ.

תשעה ערכים (=6%) מיוסדים על איחוי ופירוץ. דוגמות:

"א"חָא"ב שקול היה / עזר ומפלטי לי / כריע" (74, שו' 4) – א"חָא"ב פירושו (1) אח ואב; (2) אחי האב, דוד (ונראה שאינו רומז לאחאב המקראי).

• "יבש כעץ נתרוקן / מְשִׁיחַ לפי תומו" (48, שו' 12), כגון רמב"ם, הלכות גירושין יב, טז – מְשִׁיחַ פירושו (1) משוחח (ש"ח בינוני הפעיל); (2) מ"ם השימוש + שִׁיחַ (שיחה).

• "פתחי בְּאֵגְדָא / עמין בקשיותא" (23, שו' 7), על פי רש"י לשמות יג 5 – באגד"א פירושו (1) בדברי אגדה (כנגד דברי הלכה); (2) בא גדא (בא מזל), וכוונתו כאן כי נחרץ הגורל, בחינת הכול צפוי וקבוע מראש.

עד כה הדגמנו את דרכי התצורה של חידודי הלשון המוגרשים למיניהם. חידודי לשון אלה הם אבן יסוד במכלול יצירתו הפיוטית של מונסוניגו. הוא מטמיע מהם מלוא חופניים בעיקר בשירי השבח, בקינות לנפטרים, בתוכחות ובקינות לט' באב, ואף מעמיד עליהם שתי קינות זכר לחורבן: "אם אומר אבוא העיר" (פיוט 18) ו"אהה עלי כי נקף" (פיוט 22).²⁶ להלן נביא דוגמות אחדות לשימוש האמנותי שהוא עושה באמצעי זה במכלול שיריו ופיוטיו:

• "יעיר קינ"ו פְּלָלִים / עֲמָדוֹ קינ"ם רְבַעַתִּים" (קינה לט' באב – 18, שו' 8) – מהנאמר בפסוק המקראי "כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף" (דברים לב 11) עולה תמונת הנשר המגונן על הגוזלים שבקן, אך בפיוט מוחלף קן בקינה.²⁷ על רקע התמונה המקראית (בדרך הניגוד) מתחזקים קולות הקינה, שכן עם ישראל, להבדיל מהגוזלים שבקן, עזוב ונטוש, וביתו חרב. ועוד, הפייטן משתמש בצירוף "עמדו

26 על העושר הלשוני ושפע חידודי הלשון בקינות לנפטרים ובקינות לט' באב ראה נורי, קינה ומקרא, עמ' 158–160, וכן עמ' 176–181.

27 קין – אולי בגזירה לאחור מן קינים (על פי "קינים והגה והי", יחזקאל ב 10).

קנינים רבעתיים" (על פי כריתות א, ז) לביטוי העצמה הכפולה והמכופלת של זעקות השבר.

• "הַן מִן גּוֹי יְגוֹרְשׁוּ / הַתְּקוֹצְצִי וְקוֹצִי" (קינה לט' באב – 18, שו' 39) – החידוד הלשוני מרמז לדברי הנביא "התקוששו וקושו הגוי לא נכסף" (צפניה ב 1), המזמן את בני ישראל לעצרת תשובה, ומונסוניגו משנה בו שני יסודות: הקריאה להיאספות "התקוששו וקושו" בהחלפת השי"ן בצד"י מתבארת בקינה כקיצוץ ודקירות בקוצים, וכפועל יוצא הופכת המילה גוי מכינוי המיוחס לעם ישראל לכינוי המיוחס לערלים.

• יום זֶה גְּרִי"ש רְבִיעַ / גַּם יְתִי"ב רְפָה רְפָה" (קינה לט' באב – 22, שו' 15) – בטור זה באים ארבעה משמות טעמי המקרא וסימני הניקוד הנזכרים בלוח הזקא נוסח ספרד. רְבִיעַ וְיְתִיב מסמלים את מצבה של כנסת ישראל בעבר: רְבִיעַ (=רְבוּץ) רמז ליהודה, גור אריה הרובץ לבטח,²⁸ ובהקבלה יְתִיב (=יָשׁוּב) הוא סמל לעם ישראל היושב לבטח בארצו. מכאן יום חורבן הבית הוא היום שבו גורש (גְּרִיש) יהודה (רְבִיעַ) מארצו, ועם ישראל (יְתִיב) ממולדתו. ומשעה שגורש הוא חלש ונרפה (רְפָה).

• "הָאֲדָמָה לִ"ו תִּשָּׁם / גַּם קוֹב לִ"ו תִּקְבְּנוּ" (תוכחה – 29, שו' 35) – הטור השירי מיוסד על שני מקורות מקראיים, על בראשית מז 19 "תן זרע... והאדמה לא תשם", ועל במדבר כג 25 "גם קב לא תקבנו"; אלא שמונסוניגו משנה את מילת השלילה לא למילת היחס הנטויה לו, ויוצר היפוך במשמעות, לאמור: החוטא בחטאו ימות, אדמתו תהיה שממה, ותבוא עליו קללה.

• "נִגְדוּ יִצְאוּ בְּנֵי עֲלִיּוֹן / בְּשִׁיר מְכַתֵּם וְשִׁגְיוֹן" (קינה לנפטר – 47, שו' 7) – בקינה על מות אביו מונסוניגו מתאר את קבלת הפנים שעורכת הפמליה של מעלה לנפטר. הצירוף "יִצְאוּ... בְּשִׁיר" מכוון לשבת ה, א "וכל בעלי השיר יוצאים בְּשִׁיר ונמשכים בְּשִׁיר", ומכאן שיר היא "שרשרת", ואילו על פי "שגיון... אשר שר" (תהלים ז 1) היא "שיר". ונרמז משניהם שהמלאכים יוצאים יחדיו בשרשרת, זה אחר זה, לקבל את פני הנפטר בשירה או בשרשרת של שירי מכתם ושיגיון.

• "וּלְכֹל שׂוֹאֵל אֶת יָדוֹ / פּוֹשֵׁט שׂוֹפֵף אֶת דְּמִי" (קינה לנפטר – 48, שו' 17) – הטור השירי הלקוח מתוך קינה לפקידת השבוע של אביו מבוסס על בראשית ט 6: "שֹׁפֵךְ דָּם הָאָדָם בָּאָדָם דְּמוֹ יִשְׁפֹךְ". מונסוניגו מעמיד את המילה דמים במשמעותה האחרת (כסף), ומכוון למעות הנשפכות מתוך נדיבות הלב. על ידי החידוד הלשוני

28 על פי ברכת יעקב (בראשית ט 9).

דמיי"ם הוא מעניק עומק לדברים, שכן הוא נותן ביטוי למסירות הנפש בדרך של מתן וצדקה.

• "יום רבו צירי / בעת הה"י // אָמַר ה' אֶל יְהוֹשֻׁעַ" (קינה לנפטר – 61, שו' 4) – ביהושע ה 2 נאמר: "בעת ההיא אמר ה' אל יהושע עשה לך חרבות צרים ושוב מל את בני ישראל שנית". העת ההיא, עת המציינת את תחילת החיים היהודיים, עת שמהולים בה כאב ושמחה, מוחלפת על יסוד זהות פונטית בהי לציון הבכי על המת. מונסוניגו מבקש בדרך הפסוק המקראי להבליט את סגירת מעגל החיים, שכן הקב"ה שקרא ב"עת ההיא" ליהושע בן נון לקיים את מצוות המילה מזמן את מוה"ר יהושע סירירו ביום מותו. יום זה הוא יום אבל כבוד לפייטן, עת מספד קינה והי.

• "דַם מְעִיּו פְּדַם חֲלוּזוֹן // יוֹשֻׁפֶּן וְעֵינָיו יַחְזוֹן // אָז בְּצִי"ר לֹא יִשְׁתָּה יֵינ" (מוסר השכל – 69, שו' 40–42) – בטורים שלפנינו, הלקוחים מתוך שיר מוסר השכל בגנות היין, מונסוניגו מתאר (על פי מנחות מב ע"ב) את מראה היין במעיו של השותה לשכרה. הוא כורך את שתיית היין עם תחושת הקבס והכאב שלאחריה בדרך החידוד הלשוני, שכן בציר מתבארת בשתי דרכים – האחת פְּצִיר ענבים, והאחרת ב + ציר = בכאב.

• "אֶכְלוּ רַעִים שְׁתוּ / הָבוּ עוֹז הַלּוּלִים בְּקֶדֶשׁ סוּ"ד שְׁתוּ" (שיר שבח – 70, שו' 3) – בטור זה מונסוניגו מדגיש את "השתייה" בהילולה לכבוד רשב"י. ולפי שמניין אותיותיה של סוד הוא כמניין אותיות יין, נלמד כי פְּצִיר ההילולה מתכבדים בשתיית יין ממשיית ובשתייה רוחנית מתורת ה"סוד".

• "יְדוּ יַד הַמְּרָבָה / בְּאַרְ"שׁ עֲרַבְ"ה" (שיר שבח – 73, שו' 7) – הצירוף בארש ערבה מיוסד על הנאמר בירמיהו ב 6 "בארץ ערבה ושוחה". בירמיהו כוונתו ארץ מדברית, אך כאן, בשיר השבח לשד"ר, הוא מתבאר בשני אופנים: האחד, כלשון המקור "ארץ עֲרַבְ"ה", רמז לגולה המשולה למדבר צחיח, והאחר בְּאַרְשׁ עֲרַבְ"ה ופירושו בארשת שפתיים עֲרַבְ"ה, בדיבור ערב. הטור השירי שלפנינו עומד על כפל המשמעות, שכן השד"ר בדבריו הערבים מביא ליושבים בגולה מטעמה ומריחה של ארץ הקודש.

• "מְשָׁרְת עֲנָוִי"ם עַל שְׁכֻמוֹ" (שיר שבח – 75, שו' 20) – במדבר ו 3 מדובר ב"משרת ענבים" שאין הנזיר רשאי לשתותה. בשיר השבח שנכתב לכבוד "רב ועצום בישראל גדול" מונסוניגו ממיר על יסוד הדמיון הצלילי עֲנָבִים בְּעֲנָוִים ומְשָׁרְת במְשָׁרְת לתיאור הענוותנות והצניעות שאפיינו את האיש ולציון רום מעלתו. בדרך פסוקי המקרא הוא מייחס לדמות המהוללת מעלות נוספות: מידת הקדושה מיוחסת לו משום האזכור העקיף של הנזיר, ואף צפים ועולים הסופרלטיבים המקראיים

המתקשרים למילה הנדירה משרה, לפי שנאמר "ותהי המשרה על שכמו ויקרא שמו פלא יועץ אל גבור אביעד שר שלום" (ישעיהו ט 5).
 החידוד הלשוני המוגרש הוא אחד המאפיינים הבולטים בשיריו ובפיוטיו של ר' רפאל אהרן מונסוניגו, ולפי שעה נראה כי השימוש התדיר, הנרחב והמגוון באמצעי אמנותי זה בשירה ובפיוט ייחודי לו. ואולם, כפי ששיטרת אומר:

לכאורה קל לזהות את צירופיו והרכביו הלשוניים של משורר זה או זה במרוקו... תוך השוואה עם מעתקיו הבין-טקסטואליים; אלא שזיהוי זה יישאר בחזקת ספק כל עוד הידע שלנו על לשונם של יתר המשוררים והתפתחותה של לשון השירה במשך הדורות יהיה כפי שהינו כיום, כלומר מועט ביותר. לעתים קרובות קורה שיצירים לשוניים נראים ייחודיים למשורר מסוים, בעוד שעיין נוסף ביצירה שקדמה לו מראה שאין כך הדבר, אלא שימוש טבעי בין-טקסטואלי שעשה המשורר ביציריו של משורר אחר, שקדם לו בזמן או שהיה בן דורו.²⁹

על מנת לחשוף במלוא ההיקף מאפיין זה ערכנו מעין מילון לחידודי הלשון המוגרשים כפי שנמצאו בשיריו ובפיוטיו של מונסוניגו. להבלטת הקשרים הבין-טקסטואליים הבאנו הן את המשמעות במקור המרומז הן את המשמעות הנוספת העולה בהקשרה החדש, וכפי שנראה להלן, הטקסט השירי עומד לרוב על כפל המשמעות.

מילון: רשימת חידודי הלשון המוגרשים בשיריו ובפיוטיו

של ר' רפאל אהרן מונסוניגו³⁰

הערה: המובאות נתונות בסוגריים ובסופן מראי מקומות (מספר השיר + מספר השורה). את שמות הפיוטים ומספריהם הבאנו בנספח. ההוראה הממוספרת 1 לפעמים אינה ממשית בערך הנידון אלא הד לערך ולהוראה המקוריים שמהם נשאבת הוראה 2.

אה"י [והם ספיר"ת תפארה / שמות אָה"י ארבעתם (44, 8 - לבר מצווה)] 1. אהיה (הי"י עתיד); 2. שם הויה.

אזל"א [אָזְלָא בין קרני פרה / נכוות בחמי חמין (22, 21 - לט' באב)] 1. מטעמי המקרא, נזכר בלוח הזרקא נוסח ספרד; 2. הֶלְכָה.

29 שיטרת, שירה ופיוט, עמ' 200-201.

30 כאמור, מנינו 141 ערכים, ואולם מאחר שלא הבחנו בין פוליסמיה להומונימיה מובאים ארבעה מהם כתתי-ערכים: אר"ש ב; בש"ר ב; ספוד"ב; צי"ר ב.

אח"א"ב [אַחָאָב שְׁקוּל הִיּהוּ / עוֹר וּמְפֹלְטֵי לִי / כְּרִיעַ (74, 4 – לִשְׁבַח)] 1. אח ואב; 2. אחי האב, דוד (ונראה שאינו רומז לאחאב המקראי).

א"חדבוי" [אַחְדְּבוֹי רַב אַחְדְּבוֹי / בְּפֹ לֹא תִסּוּלָה / כְּרִיעַ (74, 10 – לִשְׁבַח)] 1. שם של רב, על פי שבת כד ע"א; 2. אחי אבא.³¹

איש ביני"ם [צִי אֲדִיר אִישׁ הַבֵּינִי"ם (75, 5 – לִשְׁבַח)] 1. גיבור, על פי שמואל א יז 4; 2. מבונה מכל מום, מושלם, על פי סוטה מב ע"ב.

איי"ש נבוב [וּרְבַּע יַעֲבֹד צַעִיר / אִי"שׁ נְבוּב יִלְכַּב (15, 30 – לִפְסַח)] 1. אדם (בניגוד לאלוה), על פי איוב יא 12; 2. חדל אישים, כינוי לעם ישראל בגלות.

אר"ש א. [צִירִים יִלְלָה אֲגָלִים / אַרְשׁוֹ אַרְ"שׁ הַחַתִּי"ם (18, 7 – לֹט' בֵּאב), על פי "ארץ החתים" (יהושע 4); ושם עירו עוי"ת / אַרְשׁוֹ דִּנְאֵב"ה (51, 11 – קִינָה לִנְפֹטֵר), על פי "עירו דנהבה" (בראשית לו 32); יצעק בְּאֶרְ"שׁ רַבָּה / הַשִּׁיבְנֵי בַת־שׁוּבָה / שְׁלֵמָה (28, 32 – תוּכַחָה), על פי "ארץ רב"ה" (תהלים קי 6); ידו יד המרבה / בְּאֶרְ"שׁ עֲרַב"ה (73, 7 – לִשְׁבַח), על פי "וארץ ערבה" (ירמיהו ב 6); הנה מזמרת הָאֶרֶץ / אַקְרִיב לִפְנֵי שׁוֹכֵן עֲרֶץ (68, 3 – שִׁיר תוֹרָה), על פי "מזמרת הארץ" (בראשית מג 11); יום אקריב תשורה / מִקְדְּשֵׁי מִשְׁבַּח אַרְ"שׁ לְיוֹ תִשׁוּרָה (74, 7 – לִשְׁבַח), על פי "ארץ לא מטהרה" (יחזקאל כב 24); אל ר"ח מצויה / אֲשֶׁל"ם בְּמִיטַב אַרְ"שׁ מִן עֲלִי"ה (74, 3 – לִשְׁבַח), על פי "במיטב הארץ" (בראשית מז 6)] 1. ארץ; 2. ארשת שפתיים ותפילה.

ב. [בְּרוּשׁ תִּדְהַר אַרְ"שׁ שִׁטָּה (66, 42 – קִינָה הִיסְטוֹרִית)] 1. ארז, על פי "ארז שטה" (ישעיהו מא 19); 2. פעולת דיבור (של השכנת טובה ושלום; ראה רש"י למקום).

אשורי הנא"ה [אִז בַּהֲלַל וּבַהֲדוּאָה / וּבְאֲשׁוּרֵי הַנְּאָ"ה... (18, 35 – לֹט' בֵּאב)] 1. איסורי הנאה, כגון עירובין לא ע"א; 2. באושר ובהנאה או בשירה נאה.

אשל"ם [אֵל ר"ח מְצוּיָהּ / אֲשֶׁל"ם בְּמִיטַב אֲר"שׁ מִן עֲלִי"ה (74, 3 – שִׁיר שְׁבַח)] 1. אעלה שלמים, על פי תוספתא ב"ק ג, ב; 2. אגמול.

אש"ר [עַל אֱלֹהֵי בְנֵי אֲשׁוּרֵי / הִיוּ לְבוֹ נִפְזוּרוֹת (18, 22 – לֹט' בֵּאב)] 1. בן זלפה (מבני יעקב), על פי דברי הימים א ז 40; 2. מילית השעבוד, ש.

את"ה [אַתְ"ה רַב אַחְדְּבוֹי / בְּפֹ לֹא תִסּוּלָה / כְּרִיעַ (74, 10 – לִשְׁבַח)] 1. בא; 2. כינוי הגוף לנוכח.

אתנ"ח [כָּל יוֹם דֶּרֶךְ עוֹצֵב בִּי / מֵאֲרִי"ךְ תִּרְח"א אֲתַנְ"ח (22, 11 – לֹט' בֵּאב)] 1. מטעמי המקרא, נזכר בלוח הזרקה נוסח ספרד; 2. לשון אנתה (בניגוד למנוחה).

באגד"א [פַּתְחֵי בְּאֶגְדֵי א' / עִמִּין בְּקִשְׁיוֹתָא (23, 7 – לֹט' בֵּאב)] 1. בדברי אגדה (כנגד דברי הלכה), על פי רש"י לשמות יג 5; 2. בא גדא (בא מזל) נחרץ הגורל, בבחינת הכול צפוי, קבוע מראש.

31 הערת המערכת: בערבית של יהודי פאס בני הוא הכינוי הרגיל ל"אבי, אבא שלי".

בגד"י ישע [כי הלבישך בגד"י ישע (45, 10 - לציצית ותפילין)] 1. בגדי פאר, על פי "הלבישני בגדי ישע" (ישעיהו סא 10); 2. כינוי לציצית ותפילין.

בור הצר"ה [גם אשתה מי המרים / מתוך בור הצר"ה (29, 12 - תוכחה); לזאת עיני יובון / מים בבור הצר"ה (18, 4 - לט' באב)] 1. שם מקום, על פי "מבור הסרה" (שמואל ב ג 26); 2. מקור הצרות, או מקור לשירי קינה (צרה = שירה).

בוש"ש [עד אשר יתרה עשה / וירא העם כי בוש"ש (48, 9 - קינה לנפטר)] 1. מתמהמה, מתאחר, על פי "כי בשש משה" (שמות לב 1); 2. בו שיש, בו שש, שמח.

בית הזוהר [ארז ברוש תדהר / הוא סוב"ר הרז"ים ושר בית הזוה"ר (70, 15 - לשבח); צי אדיר שר בית הזוה"ר (62, 24 - קינה לנפטר)] 1. בית הסוהר (על פי בראשית לט 21); 2. ספר הזוהר.

בכאי"ם [נלך ממול בְּכַאי"ם / לבכות לספוד לצר"ה (19, 2 - לט' באב); נלך ממול בְּכַאי"ם / אקבע בכי לדורות (21, 7 - לט' באב)] 1. מין עץ, על פי שמואל ב ה 23; 2. בכי.

ב"ן [לקשור אותיות שם ב"ן קשורים (34, 16 - לסוכות)] 1. משמות הקב"ה, בגימטרייה פעמיים שם הויה; 2. לשון בינה, או בְּיָן.

ב"ן בוזי [היה ב"ן בוזי / החזוה (80, 23 - גלות וגאולה)] 1. יחזקאל בן בוזי הנביא, על פי יחזקאל א 3; 2. בן בוזי.

בן ע"ב [לתקן רצה והואל / ארבע יודין של שם בן ע"ב (2, 25 - בקשה)] 1. ענן כבוד, על פי שמות יט 9; 2. כינוי לקב"ה.³²

בצי"ר [אז בצי"ר לא ישתה יין (69, 42 - מוסר השכל)] 1. קטיפף ענבים; 2. בציר, בכאב.

בש"ר א. [אשכר שי למורא / דבר פי בש"ר לי / כריע (74, 8 - לשבח)] 1. בעת צרה, על פי "בצר לי" (תהלים סו 14); 2. לשון בשורה.

ב. [ישמע קול בש"ר במדבר (81, 17 - גלות וגאולה); חיש ישמע קול בש"ר במדבר (10, 45 - לחנוכת בית כנסת)] 1. לשון בשורה; 2. בשיר.

גב"ה [לא יוכל לשאת קומה / לא גב"ה בעונו (30, 9 - תוכחה)] 1. גווע, על פי "לא גוע בעונו" (יהושע כב 20); 2. לשון "גובה" או לשון גבייה.

גברינ"ו [הוא נגיד ומצה / מבחר גְּבְרִינ"ו (55, 16 - קינה לנפטר)] 1. קברים, על פי "במבחר קברינ"ו" (בראשית כג 6); 2. גברים.

גדי"ש [השמיד שורש ופרי / גְּדִי"ש עד קמה הדליק (18, 18 - לט' באב)] 1. ערמת תבואה, על

32 על שם בן ע"ב אותיות. ראה בראשית רבה מד, יט; א"א אורבך, חז"ל: פרקי אמונות ודעות², ירושלים תשל"א, עמ' 111; ר' משה קורדובירו, פרדס רימונים, שער כא, פרקים ה-ו.

- פי "ויבער מגדיש ועד קמה" (שופטים טו 5); 2. לשון גודש, בבחינת הגדיש את הסאה, או לשון כתישה (על פי דמיון צלילי גדש/כתש).
- גדש"ה [נפשי דאבה גַדְשָׁה / ותמס כמסוס נוסס (48, 7 – קינה לנפטר)] 1. מלאה עד תום; 2. נכתשה עד דק (על פי דמיון צלילי גדש/כתש).
- געי"א [אורי חשך בעוד יום / ונפשי גַעֲיָא תלש"א (22, 27 – לט' באב)] 1. סימן נספח לטעמי המקרא, נזכר בלוח הזרקא נוסח ספרד; 2. גועה בבכי.
- גרי"ש [יום זה גְרִי"ש רבי"ע / גם יתי"ב רפ"ה (22, 15 – לט' באב); גְרִי"ש יתי"ב רפ"ה רפ"ה (47, 2 – קינה לנפטר)] 1. מטעמי המקרא, נזכר בלוח הזרקא נוסח ספרד; 2. גורש.
- גרשי"ן [פס"ק שני גְרִשִׁין / על מורשה קהלת (22, 22 – לט' באב)] 1. מטעמי המקרא, נזכר בלוח הזרקא נוסח ספרד; 2. גירושים, גלויות.
- דזכ"י [פיו פתח בחכמה / מגו דְזַכְ"י ליה זכי לכול עלמא (74, 11 – לשבח)] 1. לשון זכייה, על פי גיטין יב ע"א; 2. לשון זכות.
- דינאב"ה [ושם עירו עוי"ת / ארש"י דִּינְאָבְ"ה (51, 11 – קינה לנפטר)] 1. עירו של פֶּלַע מלך ארם, על פי "עירו דנהבה" (בראשית לו 32); 2. דאבה (דמיון צלילי).
- דמי"ו [ולכל שואל את ידיו / פושט שופך את דְמִי"ו (48, 17 – קינה לנפטר)] 1. דם, נוזל הגוף; 2. ממון.
- דש"ן [אור שואף זורה / רוי"ח קדי"ם עזה דְשָׁן המשב"ח (74, 13 – לשבח)] 1. חֶלֶב, שומן מובחר, על פי "והרים את הדשן... על המזבח" (ויקרא ו 3); 2. בהשאלה: המובחר באדם.
- הדנ"י [זרע רב משפחת הַדְנִי (75, 17 – לשבח)] 1. רמז לשד"ר המפורסם אלדד הדני; 2. הדיין.
- הה"י [יום רבו צרי בעת הַה"י (61, 4 – קינה לנפטר)] 1. מילת רמז, על פי "בעת ההיא אמר ה'" (יהושע ה 2); 2. בכי, קינה.
- הי"ת [הַיְיִת שורה עליו / שכנית רם נשא (70, 30 – לשבח)] 1. הייתה; 2. ראשי תיבות: ה' יתברך.
- העי"ר א. [אם אומר אבוא הַעִי"ר / צרותי רבו גדלו (18, 1 – לט' באב)] 1. כרך, על פי מלכים ב ז 4; 2. עורר כאב רגשי.
- ב. [עִי"ר ואם בישראל (75, 14 – לשבח)] 1. כרך, על פי שמואל ב כ 19. 2. כינוי לרב וגדול בדורו.
- הרמתי"ם [אחד מן הַרְמַתִּי"ם (75, 3 – לשבח)] 1. מקום מגוריו של אלקנה, על פי "איש... מן הרמתיים צופים... ושמו אלקנה" (שמואל א א 1); 2. כינוי לרב וגדול בדורו.
- זוכר"ת [ידיי כאחת זוכר"ת לו (75, 11 – לשבח)] 1. לשון זכייה, על פי "אין שתי ידיים זוכות כאחת" (גיטין ו, ב); 2. לשון זכות.

- ז"ך [י"ף היות בו עולים (39, 45 - לשבח)] 1. טהור; 2. שבת בגימטריא.³³
- זק"ף גדול [למה תישן צור נורא / קום שיבי"ה זק"ף גדול (22, 31 - לט' באב)] 1. מטעמי המקרא, נזכר בלוח הזרקה נוסח ספרד; 2. בזקיפות קומה, קוממיות.
- חביתיים [נמס לבי כמים / כל יום עושה חביתיים (18, 6 - לט' באב)] 1. מנחת כוהן גדול, על פי "מעשה החביתיים" (דברי הימים א ט 31); 2. לשון חבטה.
- חבר"ר ובריע"ה [להציל לו מרעתו / לבני חב"ר ובריע"ה לעזרה (28, 21 - תוכחה)] 1. מבני אשר, על פי "לבני בריעה לחבר" (במדבר כו 45); 2. חברים ורעים.
- חולאיים [נפשי כמו חולאיים / כתותי מכתת צעור"א (19, 3 - לט' באב)] 1. תכשיטים, על פי "כמו חלאים מעשה ידי אמן" (שיר השירים ז 2); 2. חוליים, לשון חולי.
- חומ"ץ [חומ"ץ שבר חומץ יין (69, 38 - מוסר השכל)] 1. יין חדש, על פי במדבר ו 3; 2. לשון חמס (חומס וחושק).
- חורוניים [ידרך חורוניים / שבר יעצרו (20, 19 - לט' באב)] 1. עיר במואב, על פי "דרך חרונים" (ישעיהו טו 5); 2. חרון כפול ומכופל.
- ח"ק תוכות [נחנק בו ח"ק תוכות / הלב והקרב כסדרן סרוכות (74, 5 - לשבח)] 1. רשום באותיות מובלטות, על פי גיטין כ ע"א; 2. בהשאלה: חקוק בלב האיש וניכר בו.
- חרב"א שנג"א [חרב"א שנג"א / כרך דר מעונה (73, 20 - לשבח)] 1. חרב חדה; 2. בהשאלה: חשיבה בהירה וחריפה.
- חתיים [צירים יללת אגלים / ארשו"ר אר"ש החתיים (18, 7 - לט' באב)] 1. ארץ החתים, על פי יהושע א 4; 2. חת, לשון מגור ופחד.
- טהרות [סדר טהרות / קנין גוף ופירות (73, 5 - לשבח)] 1. הסדר האחרון במשנה; 2. בהשאלה: תום לב.
- טרח"א [כל יום דרך עוצב בי / מארי"ך טרח"א אתנ"ח (22, 11 - לט' באב)] 1. מטעמי המקרא, נזכר בלוח הזרקה נוסח ספרד; 2. לשון טורח, נטל.
- יא"ר [יקרקר / בן יא"ר יקיר (80, 19 - גלות וגאולה)] 1. אבי מרדכי היהודי, על פי אסתר ב 5; 2. יהל, יפיץ אורו.
- יעיר [גם לילה כיום יעיר / כלה זמן לא יכלו (18, 3 - לט' באב)] 1. יאיר, על פי תהלים קלט 12; 2. יעורר כאב רגשי.
- ית"ב א. [יום זה גרייש רביע / גם ית"ב רפ"ה רפ"ה (22, 15 - לט' באב); גרייש ית"ב רפ"ה רפ"ה (47, 2 - קינה לנפטר)] 1. מטעמי המקרא, נזכר בלוח הזרקה נוסח ספרד; 2. לשון ישיבה.

33 חישובו: ז"ך (27, כמספר האותיות) כפול 26 (סכום אותיות השם המפורש), סך הכול 702 = שבת.

- ב. [לא מצאה מזוור פדיוס / וגם לא ית"ב תרצ"ה (22, 28 – לט' באב)] 1. מטעמי המקרא, נזכר בלוח הזרקא נוסח ספרד; 2. לשון שיבה.
- ית"ר [יְתָרְ חֹבֵב מִשְׁפַּחַת רַם (47, 40 – קינה לנפטר)] 1. יתרו חותן משה; 2. גדול ורם (על דרך הארמית).
- כגו"י [לא עשנו כְּגוֹיֵי הָאֲרָצוֹת (8, 6 – לגשמים)] 1. כנכרי; 2. כְּגוֹי, כגוויה (נמצא בבן סירא ואצל ינאי).
- כו"ש [גם בכל בני צוען / נתן עיניו כְּכוֹשׁ (13, 13 – לפסח)] 1. כינוי למצרים, על פי ישעיהו מה 14; 2. כוס.
- כר"ך [דבוקות וכרוכות / כְּכַרְךָ מְעוּלָה / כריע (74, 6 – לשבח)] 1. צרור, ספר; 2. כינוי לאיש רב מעלות.
- ל"ו א. [האדמה ל"ו תשם / גם קוב ל"ו תקבנו (29, 35 – תוכחה) יום אקריב תשורה / מקדשי משב"ח אר"ש ל"ו טהורה (74, 7 – לשבח) על פי "ארץ לא מטהרה" (יחזקאל כב 24)] 1. לא; 2. לו (כינוי הנסתר של מילית היחס ל-).
- ב. [בארץ ול"ו יצא (56, 23 – קינה לנפטר)] 1. לו (נטיית הנסתר של מילית היחס ל-); 2. ל"ו (צדיקים).
- ל"י [אהה ל"י כי נפלו פני / ארצה הפכו ביום קרב (62, 1 – קינה לנפטר)] 1. לעצמי; 2. יללה (כקול המקוננות).
- למוא"ב [יום הזה לבי לְמוֹאָב / גדל צערו רב יגונו (64, 6 – קינה לנפטר)] 1. אחד מעמי הארץ, על פי "לבי למואב" (ישעיהו טו 5); 2. למואב = אל האב.
- מארי"ך [כל יום דרך עוצב בי / מְאָרִי"ך טרח"א אתנ"ח (22, 11 – לט' באב)] 1. מטעמי המקרא, נזכר בלוח הזרקא נוסח ספרד; 2. לשון התמשכות.
- מביני"א [אתאי מְבִינֵי"א / ועבדא הלולא (23, 26 – לט' באב)] 1. מְבִינֵנו; 2. מְבִנֵי יה.
- מדב"ר [הן שפתי בְּמִדְבָר / תעו לא יכלו דבר (18, 27 – לט' באב)] 1. ישימון, על פי "תעו במדבר" (תהלים קז 4); 2. דיבור.
- מ"ד [רח"ם רח"ם מְיָד נקרא / לכל אשר יקראוהו (29, 37 – תוכחה)] 1. תכף; 2. מן היר.
- מיל"ה [ניכר בשם פועל וּמִילָה (42, 10 – לברית מילה)] 1. ברית מילה; 2. מילה בדיבור.
- ממיל"א [זו זכיה דְּמִילָא (43, 14 – לברית מילה)] 1. מאליו, מעצמו, על פי רש"י לסנהדרין כה ע"א; 2. ממילה (מברית המילה).
- מפיי"ק ב"ה [מְפִי"ק ב"ה משמיע / אור חשך בעריפי (22, 17 – לט' באב)] 1. מסימני הניקוד, נזכר בלוח הזרקא נוסח ספרד; 2. השמעת קול אנחה.
- מקר"י [רחב רח"ב פי מְקָרִי / וחבלים יחלק (18, 16 – לט' באב)] 1. קרי לילה, על פי "האומר רחב רחב מיד נקרי" (תענית ה ע"ב); 2. לשון קריאה.
- מקש"ה [וכמו תומר מְקֶשֶׁה / בארץ מרתים (30, 17 – לימים הנוראים)] 1. שדה, על פי רמיהו י 5; 2. מקוצץ (מן קצ"ה), חתוך.

- מ"ש"א מצריים" [מִשְׁ"א מְצָרִים עַד מָה / יגבר וידו כמה... (18, 29 – לט' באב)] 1. דברי נבואה על מצרים, על פי ישעיהו יט 1; 2. נטל מצרים, והוא מצר ומצוקה.
- משב"ח א. [יום אקריב תשורה / מקדשי מִשְׁבַּח אר"ש ל"ו טהורה (74, 7) – לשבח, על פי ערכין כו ע"א]; אור שואף זורח / רי"ח קְדִי"ם עזה דש"ן הַמְשִׁיבִיחַ (74, 13) – לשבח, על פי מלכים א יג 5] 1. מזבח; 2. משובח.
- ב. [יסוד מִשְׁבַּח העולה (75, 8 – לשבח)] 1. מזבח, על פי ויקרא ד 7; 2. שבת.
- משי"ח [יבש כעץ נתרוקן / מְשִׁיחַ לפי תומו (48, 12) – קינה לנפטר], על פי רמב"ם, הלכות גירושין יב, טז] 1. משוחח (שי"ח, בינוני הפעיל); 2. מ"שיח" (משיחה).
- משר"ת ענויים [מְשַׁרְתַּת עֲנִי"ם על שכמו (75, 20 – לשבח)] 1. משרת ענבים, משקה שהושרו בו ענבים, על פי במדבר ו 3; 2. מי שממלא משרתו בעונה.
- נזה"ר [נקשר גם עבדך נִזְהָר (62, 26) – קינה לנפטר] 1. לשון זהירות, על פי תהלים יט 12; 2. לשון זוהר.
- נחל"ה, נחלו"ת [הן בשבע כפולות / נַחֲלָה זו מן נַחֲלוֹת... (18, 9 – לט' באב); משונה נַחֲלָה / מן נַחֲלוֹת (51, 13) – קינה לנפטר]; ראו כמה משונה / נחלה זו מן נַחֲלוֹת (31, 11 – תוכחה)] 1. קניין אדמה, על פי בבא בתרא קיז ע"א; 2. נחל (דמעות), או לשון חולי.
- ני"ר ראשים [רב אוכל ני"ר ראשים / השליך אמת ארצה (70, 18 – לשבח)] 1. שדה הרש, על פי משלי יג 23; 2. נר, בהשאלה: ראש למנהיגים.
- נקר"א [רח"ם רח"ם מי"ד נִקְרָא / לכל אשר יקראוהו (29, 37 – תוכחה)] 1. קיצור מן "נקרא בשם", והוא כינוי לעם ישראל, על פי דברים כח 10; 2. הקורא לעזרה. (בן סירא לו 11–12: "רחם על עם נקרא בשמך").
- נשיים [נְשִׁי"ם נזיקים קדשים / גופי ולבי הקשים (2, 18 – שיר בקשה)] 1. הסדר השלישי במשנה; 2. נשים בשר ודם.
- סוב"ר הרזיים [ארו ברוש תדהר / הוא סוֹבֵ"ר הָרְזִי"ם ושר בית הזוהר (70, 15 – לשבח)] 1. שובר ארזים, על פי "שבר ארזים" (תהלים כט 5); 2. מפענח סודות.
- סו"ד [אכלו רעים שתו / הבו עוז הלולים בקדש סו"ד שתו (70, 3 – לשבח)] 1. יין (בגימטרייה); 2. תורת הסוד.
- סו"ף פסו"ק [סו"ף פְּסוּ"ק חל חדול / לעמך מצרתה (22, 34 – לט' באב)] 1. מטעמי המקרא, נזכר בלוח הזרקא נוסח ספרד; 2. קץ.
- ספוד, ספד"ו א. [לזה סְפֹד"ו מגדליה (57, 27) – קינה לנפטר] 1. ספרו, על פי "סבו ציון... ספרו מגדליה" (תהלים מח 13); 2. השמיעו דברי הספד.
- ב. [אוי ספות הצי"ר סְפֹד"ו / את יצועי בו ארפוד (18, 30 – לט' באב)] 1. שפות, הֶבְא לידו רתיחה, על פי "שפת הסיר" (מלכים ב ד 38); 2. השמע דברי הספד.
- ספיר"ת תפארה [והם סְפִירַת תְּפָאָרָה / שמות אה"י ארבעתם (44, 8) – לבר מצווה] 1. צפירה ונזר, על פי "לצפירת תפארה" (ישעיהו כח 5); 2. ספירת תפארת בתורת הקבלה.

עב"ד בן גע"ל [אלי עב"ד בן גע"ל / אשר הרבה חטא מעל (67, 9 – שיר תודה); נקלה עב"ד ב"ן גע"ל / היום הזה אעמודה (30, 4 – לימים הנוראים)] 1. געל בן עבד, דמות מקראית, על פי שופטים ט 26; 2. נבזה בן נבזה.

עו"ת" [ושם עירו עו"ת" / ארשו"ר דינאב"ה (51, 11 – קינה לנפטר)] 1. עיר בארץ אדום, על פי בראשית לו 35. 2. חולי.

עול"ה, עולו"ת א. [יסוד משב"ח העול"ה (75, 8 – לשבח)] 1. זבח העולה, על פי ויקרא ד 7; 2. מעולה.

ב. [אלף אלפי עולו"ת / שלומו יעלה (74, 16 – לשבח)] 1. זבחי עולה, על פי "אלף עלות יעלה שלמה" (מלכים א ג 4); 2. בהשאלה: שירת תפילה.

עיר"ם [רב פעלים אלוף עיר"ם (47, 39 – קינה לנפטר)] 1. מאלופי אדום, על פי בראשית לו 43; 2. העיר שלהם.

עלי"ה [אל רוח מצויה / אשל"ם במיטב אר"ש מן עלי"ה (74, 3 – לשבח)] 1. עלות, על פי "לשלם מן העליה" (רש"י לשמות כא 35); 2. עולה.

ערב"ה [ידו יד המרבה / באר"ש ערב"ה (73, 7 – לשבח)] 1. ישימון, על פי "ארץ ערבה" (ירמיהו ב 6); 2. נעימה וערב"ה.

פז"ר גדר"ל [כי נפזר עדר צאני / פז"ר גדר"ל בעמים (22, 9 – לט' באב)] 1. מטעמי המקרא, נזכר בלוח הזרקא נוסח ספרד; 2. גלות רחוקה ומתמשכת.

פס"ק [פס"ק שני גרש"ן / על מורשה קהלת (22, 22 – לט' באב)] 1. סימן נספח לטעמי המקרא, נזכר בלוח הזרקא נוסח ספרד; 2. גוזר ופוסק.

פסת"ם [ושם פסת"ם מנינו / והנה עלה כלו (44, 16 – לבר מצווה)] 1. ראשי תיבות של: פחדן סר תוציאם ממאסר, על פי מאמר קבלי הקודם לברכת הכוהנים;³⁴ 2. בגימטרייה = תפילין.

צו"ר [הנני עומד על הצו"ר בחורב (10, 35 – לחנוכת בית כנסת)] 1. סלע גדול, על פי שמות יז 6; 2. רמז למעמד הר סיני.

צורות לבנו"ת [איך הבאישו נמקו / דמות צורות לבנו"ת (7, 21 – לגשמים)] 1. צורות של הלבנה, על פי ראש השנה ב, ח. 2. דמויות חיוורות או צורות לבנים (עטופי תכריכים) או דמויות טהורות (על פי זוהר חדש, שיר השירים עמ' ע, טור א, במדרש על האותיות).³⁵

צו"ר א. [אוי ספות הצו"ר ספוד / את יצועי בו ארפוד (18, 30 – לט' באב)] 1. סיר, על פי "שפת הסיר" (מלכים ב ד 38); 2. כאב.

34 ראה למשל קורדובירר, פרדס רימונים, שם, פרק יד.

35 ראה ר' מרגליות (מהדיר), זוהר חדש עם ניצוצי זוהר, ירושלים תשי"ג.

- ב. [אלישבע במגינה / תזעק בְּצִיּוֹר המחלות (31, 12 – תוכחה)] 1. שיר, על פי "ותצאנה... לשיר והמחלות" (שמואל א יח 6), או מעגל; 2. כאב.
- צלעי"ם [כי ירדי פסקי שדר"ה / גם משבר צְלַעִי"ם (18, 38 – לט' באב)] 1. סלעים, על פי "ומשבר סלעים" (מלכים א יט 11); 2. צלעות.
- צעור"א [נפשי כמו חולאי"ם / כתותי מכתת צְעוֹרְ"א (19, 3 – לט' באב)] 1. שעורה, על פי "כתותי מכתת שיעוריה" (עירובין פ ע"ב); 2. צער ושברון לב.
- צע"ר [יגעתי באנחתי / כי זה הַצְעֵ"ר עלה (18, 11 – לט' באב), על פי "כי זה שער" (תהלים קיח 20); איש בושט ובעל / צְעֵ"ר הפקוד"ה (30, 6 – לימים הנוראים); מיוקר הַצְעֵ"ר (76, 9 – לשבח), על פי "יוקר השער", רש"י לבבא בתרא צ ע"ב; יהמו מעי בקרבי / בְּצַעֵ"ר עד השבריי"ם (29, 11 – תוכחה), על פי "לפני השער עד השברים" (יהושע ז 5)] 1. שער; 2. צער.
- צרי" [פני להבים / צְרִי" נצבים (24, 15 – לט' באב)] 1. שרים, על פי "שרי הנצבים" (מלכים א ט 23); 2. צרים, אויבים.
- צר"ה [נלאיתי כלכל ולא / אוכל לספור לְצַרְ"ה (18, 14 – לט' באב); שמעו אחי ועמי / בואו לספור לְצַרְ"ה (18, 40 – לט' באב); נלך ממול בכאי"ם / לבכות לספור לְצַרְ"ה (19, 2 – לט' באב) על פי "לספור לשרה ולבכתה" (בראשית כג 2); לזאת לתנים אתחבר / למה לי חיי צַרְ"ה (19, 30 – לט' באב), על פי "חיי שרה" (בראשית כג, 1)] 1. שרה אמנו; 2. צרה ומצוקה.³⁶
- קדמ"ה [נפשי לבכות לצרה / היא קְדַמְ"ה תרי קדמי"ן (22, 20 – לט' באב)] 1. מטעמי המקרא, נזכר בלוח הזרקא נוסח ספרד; 2. שהתרחשה בעבר.
- קוצ"ו, התקוצצ"ו [הן מן גוי יגורשו / הַתְּקוּצְצוּ וְקוּצְצוּ (18, 39 – לט' באב)] 1. התאספו, על פי "התקוששו וקושו" (צפניה ב 1); 2. נדקרו בקוצים או קָצְצוּ.
- קינ"ו, קיני"ם [יעיר קינ"ו כפלים / עמדו קינ"ם רבעתים (18, 8 – לט' באב)] 1. קץ, על פי דברים לב 11; 2. קינה.
- ק"ץ ק"ץ [כאסתיא בלגינא הַקְּ"ץ ק"ץ קריא (25, 19 – לט' באב)] 1. קול צלצול וקשקוש, על פי "קיש קיש קריא" (בבא מציעא פה ע"ב); 2. קץ, בבחינת כלו כל הקצים.
- קרני פר"ה [אזל"א בין קרְנֵי פְרִ"ה / נכוות בחמי חמין (22, 21 – לט' באב)] 1. מטעמי המקרא, נזכר בלוח הזרקא נוסח ספרד; 2. כינוי לאויב בגולה.
- קשר מוכסי"ן [כתב לה קשר מוֹכְסִי"ן / למצוא לה סיבת עילת (22, 25 – לט' באב)] 1. שטר חוב שנפרע, על פי שבת עח ע"א; 2. בהשאלה: כתב שחרור מהגלות.
- רב חנ"ה [רב חנ"ה ירח יקר (57, 39 – קינה לנפטר)] 1. שם של אמורא; 2. כינוי, מי שחננו רב.

36 ראו לציין, כי חידוד מעין זה מצוי כבר אצל טודרוס (ספרד, מאה 13) בהספד שכתב על מות יצחק בן צדוק. ראה ילין (מהדיר), גן המשלים והחידות: אסף שירי טדרוס בן יהודה אבו אל עאפיה עפ"י כתב-יד שאול בן עבד אל-יוסף, א, ירושלים תרצ"ב, עמ' 134, שו' 37–38. כמו כן הוא רווח אצל פייטני מרוקו, ראה למשל תהלה לדוד, עמ' 467.

רבי"ע [יום זה גרי"ש רבי"ע / גם יתי"ב רפ"ה רפ"ה (22, 15 – לט' באב)] 1. מטעמי המקרא, נזכר בלוח הזרקא נוסח ספרד; 2. כינוי לעם ישראל השוכן לבטח בארצו (כארי רובץ).

רג"ל מועד"ת [גם פְּרָגְל מוּעַד"ת / אל תבוא רננה בו (21, 22 – לט' באב)] 1. רגליים כושלות, על פי משלי כה 19; 2. רגל ומועד.

רו"ח מצוי"ה [אל רו"ח מצוי"ה / אשל"ם במיטב אר"ש מן עלי"ה (74, 3 – לשבח)] 1. רוח בינונית שהיא נעימה, על פי בבא קמא ס ע"א; 2. בהשאלה: נפש חפצה.

רו"ח קדי"ם עזה [אור שואף זורח / רו"ח קדי"ם עזה דש"ן המשב"ח (74, 13 – לשבח)] 1. רוח מזרחית חזקה, על פי שמות יד 21; 2. כינוי לאדם לציין עצמתו.

רח"ב רְחֵב רְחֵב פי מקר"י / וחבלים יחלק (18, 16 – לט' באב)] 1. רחב הזונה מיריחו, על פי תענית ה ע"ב; 2. קריאה במלוא הפה, בקול רם.

רח"ם רְחֵם רְחֵם מ"ד נקר"א / לכל אשר יקראוהו (29, 37 – תוכחה)] 1. קריאה לבקשת רחמים; 2. אברהם (בגמטריא).³⁷

רפ"ה, רפ"ה [יום זה גרי"ש רבי"ע / גם יתי"ב רפ"ה רפ"ה (22, 15 – לט' באב); גרי"ש יתי"ב רפ"ה רפ"ה (47, 2 – קינה לנפטר); רפ"ה רפ"ה גם שחוח (69, 43 – מוסר השכל)] 1. רפ"ה – סימן גרפי המציין היעדר דגש, נזכר בלוח הזרקא נוסח ספרד; 2. חלש מאוד. שב"ר [וירא יעקב כי יש שְׁבָר / כלה ונחרצה (64, 4 – קינה לנפטר)] 1. תבואה, על פי בראשית מב 2; 2. צרה, אסון.

שברי"ם [יהמו מעי בקרבי / בצע"ר עד הַשְּׁבָרִים (29, 11 – תוכחה)] 1. שם מקום, על פי "לפני השער עד השברים" (יהושע ז 5); 2. קריאות שבר (בעת תקיעת שברים).

שדר"ה [כי צירי פסקי שְׁדָרְהָ / גם משבר צלעיים (18, 38 – לט' באב)] 1. חוליות הגב של הבהמה, על פי חולין ג, א; 2. (אולי) פוסק סדרה, קוטע ברכה (בבביו).

שופ"ך ארבעים [עיני עיני נגרה / שופ"ך את הארבעים (18, 37 – לט' באב)] 1. סופג ארבעים מלקות, על פי "סופג את הארבעים" (חולין ז, ג); 2. שופך דמעות (משום המכות הקשות).

שופ"ר הול"ך [פני אלימלך / מקף שופ"ר הול"ך (73, 13 – לשבח)] 1. מטעמי המקרא, על פי לוח הזרקא נוסח ספרד; 2. סמל היופי.

שיב"ה [למה תישן צור נורא / קום שִׁיבָה זק"ף גדול (22, 31 – לט' באב)] 1. מסימני הניקוד (=שווא), נזכר בלוח הזרקא נוסח ספרד; 2. לשון השבה והחזרה.

שיב"ה מכשור"א [למטי לך שיב"ה מכשור"א (72, 26 – לשבח)] 1. שבבי קורה (נסורת), בהשאלה חלק קטן מעונש, על פי רש"י לסנהדרין ז ע"ב; וכוונתו שלא ייכשל; 2. שִׁיבָה טובה.

- ש"ר [בְּשִׁיר מכתם ושגיון (47, 44 – קינה לנפטר)] 1. שיר, על פי "שגיון... אשר שר" (תהלים ז 1); 2. שרשרת, על פי "יוצאין בְּשִׁיר וּנְמִשְׁכִּין בְּשִׁיר" (שבת ה, א).
- שכיר"ה [גלה שער הַשְּׂכִיר"ה (69, 53 – מוסר השכל)] 1. דבר שניתן בשכירות, על פי "בתער השכירה" (ישעיהו ז 20); 2. לשון שְׂכָרוֹת.
- ש"ל [אהל שכן באדם משכן שְׁל"ו (33, 24 – לסוכות); מקדש השם משכן שְׁל"ו (75, 12 – שיר שבח)] 1. משכן ה' בשילה, על פי תהלים עח 60; 2. מילית השייכות בכינוי הנסתר שְׁלוֹ.
- ש"ם פוע"ל מל"ה [לו אהללה / בְּשִׁים פוע"ל מל"ה (73, 11 – לשבח); ולו בְּשִׁים פוע"ל מל"ה (75, 9 – לשבח)] 1. חלקי הדיבר (מונחים דקדוקיים); 2. פרסום, מעשה ודיבור.
- שמח"י [יונה בת מלך שישי וְשִׁמְח"י / עוד תשוב גברת והיית (10, 1 – לחנוכת בית כנסת)] 1. בלשון סגי נהור, על פי איכה ד 21; 2. שמחת אמת.
- שער הפקוד"ה [פתח שער הַפְּקוּד"ה / ורוה את צמאוננו (7, 28 – לגשמים)] 1. שְׁעַר הַפְּקוּדָה, שער לבן שהוא טמא, על פי עדויות ה, ו; 2. שְׁעָרֵי שָׁמַיִם.
- שפ"ר [אי אבן הראשה / נותן אמרי שְׁפ"ר (50, 21 – קינה לנפטר); דודי אשכול כופר / נותן אמרי שְׁפ"ר (55, 13 – קינה לנפטר); בְּשִׁפְרֵי תיקונים נטהר (62, 25 – קינה לנפטר)] 1. חן ונועם, על פי "אמרי שפר" (בראשית מט 21); 2. ספר, תורת הנסתר.
- ש"ר [ידו הן פרש ש"ר / לכל דל שואל (55, 7 – קינה לנפטר)] 1. צר, על פי "ידו פרש צר" (איכה א 10); 2. שר ומושל.
- שרי"ה [רב שְׁרִי"ה שר מנוחה (47, 20 – קינה לנפטר)] 1. שְׁרִיָּה שהיה שר המנוחה, על פי ירמיהו נא 59; 2. לשון שררה ומנהיגות.
- שתותי"ה מדוכאי"ם [שְׁתוּתֵי"ה מְדוּכָאִי"ם / חורב בסף ארזה עירה (19, 4 – לט' באב)] 1. יסודות ותשתיות מנופצים, על פי ישעיהו יט 10; 2. שותת דם ושפוף.
- תלש"א [אורי חשך בעוד יום / ונפשי געיי"א תְּלִש"א (22, 27 – לט' באב)] 1. מסימני הטעמים (=תלישה גדולה), נזכר בלוח הזרקא נוסח ספרד; 2. עקורה.
- תמו"ת [נקנה לו מנערוֹת / תְּמוּוֹת זכות ישרות (73, 4 – שיר שבח)] 1. ללא מום בגופו, על פי קידושין כד ע"ב; 2. תום וטוהר.
- תרי" טעמי"ן [רוש ולען ומרה / מעמה תְּרִי טְעָמִי"ן (22, 19 – לט' באב)] 1. מסימני הטעמים (=מירכא כפולה), נזכר בלוח הזרקא נוסח ספרד; 2. שתי סיבות.
- תרי קדמי"ן [נפשי לבכות לצרה / היא קדמ"ה תְּרִי קְדָמִי"ן (22, 20 – לט' באב)] 1. מטעמי המקרא, נזכר בלוח הזרקא נוסח ספרד; 2. שהתרחשה בעבר פעמיים, רמז לחורבן הבית הראשון והשני.
- תרצ"ה [לא מצאה מזור פדיום / וגם לא יתי"ב תְּרַצ"ה (22, 28 – לט' באב)] 1. מסימני הטעמים (=תלישה קטנה), נזכר בלוח הזרקא נוסח ספרד. 2. כינוי לכנסת ישראל.

נספח : רשימת הפיוטים

הערה: השירים והפיוטים המסומנים בכוכבית מובאים בשלמותם אצל לביא (הערה 10 לעיל) בעמ' 224 ואילך. קטעים מן היתר מובאים שם בעמ' 16–223.

1. אָקוּד אֶשְׁתַּחֲוֶה אַפִּים; 2. לְאֵל אֲשִׁיחָה אֶהְמָה; 3. אָנִי הַיּוֹם אֲבָרֶךְ; 4. ה' רֵאֵה אֵיךְ לְבוֹז נְמַסְרִים יִשְׂרָאֵלִים*; 5. ה' אֵיךְ עִמָּךְ בְּשָׂבִי מְגוֹרְשִׁים רְשִׁים; 6. אוֹדָה שְׁמֶךְ אֵל שׁוֹכֵן עַרְץ*; 7. אֵל עֲלִיוֹן מְמַרְמִיךְ*; 8. אֶהְלֵל שֵׁם אֵל שׁוֹכֵן שְׁמֵי עַרְץ; 9. בְּאוֹר בּוֹקֵר אֶשְׁקוֹד עַל דְּלֹתִים*; 10. יוֹנָה בַת מֶלֶךְ שִׁישִׁי וְשִׁמְחִי*; 11. אֲלִיכֶם נִאֲמַנִי*; 12. אֲשַׁאֲלֶה מִמֶּךָ מִלְכִי; 13. אֶפְצָחָה שִׁיר רְנָתִי; 14. לְאֵל אֲדוֹם רִצַּח; 15. אֲזַכֵּירָה פְּלָאִים*; 16. אֲלִיכֶם אֲשַׁאֲלֶה*; 17. אֶפְתַּח פִּי הַיּוֹם בְּשֹׁפָה בְּרוּרָה; 18. אִם אוֹמֵר אָבוֹא הָעִיר*; 19. אֶהְגֶּה מֵר אֶךְ נְכֵאִים*; 20. אֶהֱהֵ כִי לְצִירִי; 21. אֲדַאֲגֶה אֲשֶׁב מְשׁוּמִם; 22. אֶהֱהֵ עָלֶי כִי נִקְףּ*; 23. אֵיךְ אֲחֻשֶׁף נְהוֹרָא; 24. סִפְדוּ הַמוֹנִי*; 25. כְּנִסְתָּא קְדִישָׁתָא; 26. אֶקְרָא בְּכִי אֲתַגְוֹד; 27. יַחַד סִפְדוּ עִם הַמוֹנִי; 28. בֶּן אָדָם אֶפֶר וְדָם וּמְרָה; 29. אַחִי הוּוּ חֲרַדִּין; 30. אֵימוֹת נִפְלוּ עָלַי*; 31. זְכוֹר עֲדָה נִאֲמַנָה; 32. לְצוֹר מְגַנִּי*; 33. לְעַם קְרוֹבוֹ; 34. אֲזַכֹּר אֶת חֲסִדֵי הָאֵל מָה עֲצֻמוֹ*; 35. אֲשִׁרִי הַגְּבֹר אֲשֶׁר שָׁם רְעִיוֹנִי*; 36. אֶפְתַּח פִּי הַיּוֹם בְּשִׁירֵי רְנוֹת; 37. אָנִי הַיּוֹם לְאֵל אֶעֱתִיר*; 38. אֵל עֲלִיוֹן מִי כְמוֹךְ; 39. אֲסַדֵּר הַשְּׁבָחֲתָא; 40. לְאֵל צוֹר עוֹלָמִים*; 41. אֲשִׁיר בְּשִׁיר הַמַּעֲלוֹת*; 42. עִם יִשְׂרָאֵל עֲדַת סְגוּלָה; 43. דְּבַר הָאֵל וְחֻקוֹתָיו*; 44. יוֹם זֶה אֶעְרוֹף אֶמְרִים; 45. אֶת קוֹלִי שְׁמַעָה אֵיעֲצֶךְ*; 46. רְעִיָה נְאוּה תְּמִימָה*; 47. אֶהֱהֵ כִי צוֹר פֶּרֶץ פֶּרֶץ*; 48. אֲכַפֶּה בְּמֵר וּצְנוּחָה; 49. אוֹי הוּוּ אֲדוֹן נִשְׁמַע זַעֲקַת שְׁבָר; 50. אֲשַׁאֲגֶה כְּלָבִיא; 51. אֲצִעֵק בְּמֵר יוֹם זֶה; 52. אֲתַעֲטֶף שְׁחוּרִים; 53. אֲזַעֵק בְּמֵרִירוֹת; 54. יְאוֹת יוֹמָא דִּין; 55. אֲקוֹנֵן בְּמֵרָה; 56. אוֹי כִי נִגְדַע גֵּן רְטוֹב; 57. יוֹם הַזֶּה עֵינֵי נִגְרָה; 58. אֲזַעֵק בְּמֵר אֶהֱימָה*; 59. אֲבַעֵי לִיָּה נֵשׁ לְמַקְרַע כְּסוּתִיָּה; 60. אֲצִעֵק בְּמֵרָה*; 61. בְּלִכְבִּי מִסְפֵּד מֵר קְבוּעַ; 62. אֶהֱהֵ לִי כִי נִפְלוּ פְּנֵי; 63. אֶעְרוֹךְ יִלְלָה; 64. אוֹי חֶשֶׁךְ מְאוּרֵי הַיּוֹעֵם*; 65. קְהַל עֲדַת יִשְׂרָאֵל*; 66. יוֹם זֶה תַּעְרוֹף שִׁיחַתָּה*; 67. לְאֵלֵדִים צְבָאוֹת; 68. אָנִי לְאֵל אֲרוּמָמָה; 69. שִׁיר מְזֻמּוֹר לְמִנְצַח; 70. אֶעְרוֹף תְּהִילָה*; 71. אָנִי שִׁיר שְׁבַח אֶעְרוֹף; 72. אָנָּא יוֹמָא דְנָא; 73. אֶקְרַב שִׁיר שְׁבַחִי; 74. לְאֵל צוֹר מְשַׁנְבִּי; 75. אֶעְרוֹף שִׁיר וְהַלּוּלִים; 76. אֶפְתָּחָה בְּמִשְׁל פִּי*; 77. עַד מְתֵי אֵל נוֹרָא; 78. יוֹנָה תַּמָּה עַד מָה*; 79. אִם קָמִי עֲשׂוּ חֲבָרָה*; 80. אֵל נוֹרָא פּוֹדָה מְצָרָה; 81. אִם מִים צָפוּ עַל רֵאשִׁי; 82. רְעִיָה בַת נְאוּה; 83. אֶקְנֶה וְאֲשַׁאף*.